

УДК 330.31:001.895
© 2015

М.П. ТИЩЕНКО,
кандидат економічних наук

ДВНЗ “Київський національний
економічний університет
імені В. Гетьмана”, Україна
E-mail: tishenko19@ukr.net

ГЕНЕЗИС ТА ТРАНСФОРМАЦІЯ КОНЦЕПЦІЇ СТАЛОГО РОЗВИТКУ

Обговорюється модель сталого розвитку, яка побудована на концепції сталого економічного розвитку і визнана світовою спільнотою як домінуюча ідеологія розвитку людської цивілізації у XXI ст. Усе ще залишається недостатньо обґрунтованим питання, чи може ця теоретична концепція стати практичною моделлю національного економічного розвитку вже сьогодні. Розглянуто теоретичні та практичні аспекти формування концепції сталого розвитку. Досліджено можливість вимірювання зрушень сталого економічного розвитку та практичні заходи щодо впровадження концепції.

Ключові слова: сталий економічний розвиток, екологічна свідомість, стратегія, регіональний аналіз сталого розвитку.

Постановка проблеми. Людство стоїть на порозі глобальних екологічних та соціальних катастроф, тому настав час замислитися над усталеним економічним ладом, в якому дотепер на перше місце висували отримання прибутку будь-якою ціною. Як виявляється, від проведення активної виробничої діяльності найбільш постраждало навколишнє середовище. Суспільство повинно переоцінити пріоритети, якими керувалося протягом багатьох століть. Бездумна експлуатація природних багатств уже призводить до зміни клімату, зменшення біорозмаїття, збільшення кількості важких захворювань, що зумовлює збільшення витрат на відшкодування збитків, пов'язаних зі зміною природних систем. І чим більше економічна діяльність нищить, тим більше вона в результаті втрачає. Світовій громаді, зокрема представникам урядів, слід переходити до розвитку, який забезпечив би надійне співіснування екології, економічної сфери, соціальної сфери та розвиток науково-технічної діяльності. Єдиним підходом, який відповідає окресленим вимогам, є концепція сталого економічного розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Концепція сталого економічного розвитку ґрунтовно досліджується в економічній науці, зокрема такими науковцями, як: Г. Дейлі, Ю.Ю. Туниця, Л.С. Гринів, Є.М. Борщук, О.М. Мельник, В.В. Трофимова, О.М. Алімова та ін. [6]. В досліджуваній проблемі виділяють декілька напрямів. К. Бакстренд і П. Содерхолм указують, що сталий розвиток розглядається сучасною наукою як мінімум у трьох значеннях:

- “фізична” концепція в застосуванні до експлуатації певного природного ресурсу;
- фізико-біологічна концепція по відношенню регенеративних здатностей ресурсних систем або цілих екосистем;
- широка фізико-біоло-соціальна концепція, у центрі уваги якої знаходиться здатність до підтримання сталості системи, що використовується відносно взаємодії між природою, суспільством, благополуччям окремої людини [1].

Метою даної статті є вимірювання зрушень сталого економічного розвитку, обґрунтування практичних заходів щодо впровадження його концепції, виявлення не-

гативних та позитивних зрушень на шляху суспільства до сталого економічного розвитку. Об'єкт дослідження – концепція сталого економічного розвитку як нова модель розвитку суспільства; предмет вивчення – взаємозв'язок економічної, екологічної та соціальної складових як чинника досягнення збалансованого розвитку.

Виклад основного матеріалу. Незважаючи на особливу гостроту екологічних, економічних та соціальних проблем, які постали перед людством, концепція сталого розвитку досі не набула в Україні достатнього поширення, а ухвалені на найвищому рівні документи (Порядок денний на XXI століття, Декларація тисячоліття, рішення Всесвітнього саміту зі сталого розвитку (Йоганнесбург, 2002 р.) досі не знайшли належного відображення в інституційному розвитку, державній політиці, національних програмах та економічній практиці.

Пріоритетами природоохоронної діяльності визначено: підвищення рівня суспільної екологічної свідомості, поліпшення екологічної ситуації та підвищення рівня екологічної безпеки, досягнення безпечного для здоров'я людини стану навколишнього середовища, інтеграцію екологічної політики та вдосконалення системи інтегрованого екологічного управління, припинення втрат біологічного та ландшафтного різноманіття і формування екологічної мережі, забезпечення екологічно збалансованого природокористування, удосконалення регіональної екологічної політики.

Чи не єдиною позитивною ознакою змін станом на 2012 рік є покращання (принаймні кількісно) показників освіченості населення – до 6,6 %, зменшилася питома вага осіб з освітою, не вищу за базову загальну, і до 26,8 % збільшилася частка осіб із вищою освітою [3].

Але обмежені людські ресурси використовуються недостатньо ефективно. Зокрема, у неформальному секторі, який вочевидь не забезпечує ані задоволення, ані високої продуктивності, ані належних доходів, сконцентровано 23,1 % усіх зайнятих. Зростає частка осіб, які обіймають робочі місця, що не потребують кваліфікованої робочої

сили (з 16,1 до 23,2 % за 1999–2011 рр.).

Земельні ресурси України, у розрахунку на одну особу, є потенційно одними з найбагатших у світі. За станом на 1 січня 2011 р. в земельному фонді України сільськогосподарські землі займають 70,9 %, ліси та лісовкриті території – 17,6 %, забудовані землі – 4,2 %, території, вкриті поверхневими водами – 4,0 %, заболочені землі – 1,6 %, інші – 1,7 %. Однак наявні земельні ресурси використовуються, охороняються та відтворюються з неухильним погіршенням кількісних і якісних показників.

Водні ресурси країни набувають статусу одного з головних чинників національної екологічної безпеки: річкові води України лише на 2/3 формуються на території держави, при цьому 80 % із них припадає на водні ресурси басейну р. Дніпро, що обумовлює високу залежність від одного джерела. Суттєвим бар'єром формування належних умов людського розвитку є високий ступінь забруднення і низька якість води, що характерно для більшості українських водойм. За рівнем раціонального використання водних ресурсів та якістю води, включаючи наявність очисних споруд, Україна, за даними ЮНЕСКО, посідає 95-те місце у світі. Водомісткість ВВП у 3–5 разів вища, ніж в індустріально розвинених країнах Європи, що свідчить про нераціональне водокористування та низьку ефективність роботи наявного виробничого устаткування. Інтенсивність водокористування в Україні нині досягла рівня, який перевищує екологічну ємність водоресурсного потенціалу.

Лісові ресурси. Порівняно з розвиненими країнами Україна належить до малолісних і лісодефіцитних держав, оскільки значна частка лісів у минулому переведена в сільськогосподарські угіддя й формування населених систем. Лісистість України майже у 3 рази менша, ніж Західної Європи (43,2 %). На одного жителя припадає близько 0,18 га вкритих лісом земель і 34 м³ запасу деревини. На сьогодні площа лісів України є меншою за розрахунковий оптимальний показник (20–22 %), необхідний для досягнення збалансованості між землями сільськогосподарського призначення, лісами, населеними

пунктами, обсягами лісоспоживання та екологічними вимогами. Таким чином, лісоресурсний потенціал України та її регіонів не задовольняє екологічні та сировинні потреби сталого людського розвитку.

Мінерально-сировинні ресурси є головними у забезпеченні українського економічного зростання, джерелом його експортного та бюджетного потенціалу. Мінерально-сировинна база України характеризується як достатньо вагома у світовому вимірі і містить великі ресурси горючих, металічних та неметалічних корисних копалин й різноманітні за типами мінеральні лікувальні води. У надрах держави знаходяться майже всі основні види корисних копалин, які використовуються в сучасній економіці, а за їх запасами Україна посідає одне з провідних місць серед країн СНД. В Україні існує можливість для забезпечення цими ресурсами як своїх власних потреб, так і експорту. Однак це не стосується корисних копалин енергетичного напрямку, а саме: газу, нафти, коксівного вугілля тощо.

Вторинні ресурси. Вторинне ресурсокористування (рециклінг матеріалів) є важливим фактором підвищення ресурсної забезпеченості. Сфера вторинного ресурсокористування в Україні перебуває в стадії активного формування. Обсяги використання відходів як вторинної сировини в 2010 р. досягли 145,7 млн тонн і стійко зростають. Одночасно розвивається організаційно-виробнича інфраструктура ринку вторинної сировини, де налічується близько 1500 підприємств. Однак цей процес відбувається значною мірою стихійно, що призвело до виникнення дисбалансу як у територіальному (регіональному), так і галузевому розрізі.

Збереження біорізноманіття та захист екосистем. Займаючи менше 6 % площі Європи, Україна володіє близько 35 % її біорізноманіття, випереджаючи за цим показником майже всі європейські країни, що дає можливість розглядати його як один з потужних резерватів для відновлення біорізноманіття всієї Європи. На жаль, видове багатство стрімко зменшується через антропогенне навантаження на довкілля.

Економічні ресурси. Залишкова вартість основного капіталу України станом на 1 січня 2011 р. дорівнювала 217,5 млрд дол. США, або 1,73 трлн грн, з яких 25,7 % (445,6 млрд грн, або 56 млрд дол. США) задіяно в операціях із нерухомим майном, оренді, інжинірингу та наданні послуг підприємцям. Майже 24 % основного капіталу України зосереджено в промисловості, у т. ч. переробній – 234,0 млрд грн, виробництві електроенергії, газу і води – 100 млрд грн, у добувній промисловості – 73,7 млрд грн. Суттєвою є й частка залишкової вартості основного капіталу, задіяного у сфері надання комунальних та індивідуальних послуг, діяльності у сфері культури та спорту (14,5 %), у сфері діяльності транспорту та зв'язку (12,3 %). Порівняно з розвиненими країнами світу Україна набагато гірше забезпечена основними засобами, що обумовлює низький технологічний рівень виробленої продукції.

Людські ресурси. Чисельність населення в Україні протягом періоду незалежності скоротилася на 6,3 млн осіб, і на 1 січня 2012 р. становила 45,6 млн осіб. Суттєвих змін зазнала вікова структура населення, зокрема, частка осіб віком до 20 років знизилася з 28,5 до 20,0 %, натомість з 18,7 до 21,2 % зросла частка осіб віком старше 60 років. Середня тривалість життя в Україні 2011 року дорівнює 71,0 року (66 років – чоловіки і 75,9 – жінки), що є значно нижчим, ніж в економічно розвинених країнах. Ризик смертності чоловіків 20–60 років перевищує європейський аналог у 2,75 раза.

Рівень економічної активності населення 20–60 років становить 75,5 % (2011 р.), що значно нижче, ніж у розвинених країнах ЄС, та нижче рівня економічної активності в Україні у 1990-х роках. Невикористаним резервом збільшення чисельності економічно активного населення є залучення на ринок праці тих, хто сьогодні залишається поза ним – зайнятих веденням домашнього господарства (2576 тис. осіб), особи, які з різних причин втратили надію на працевлаштування (907,7 тис.) [2].

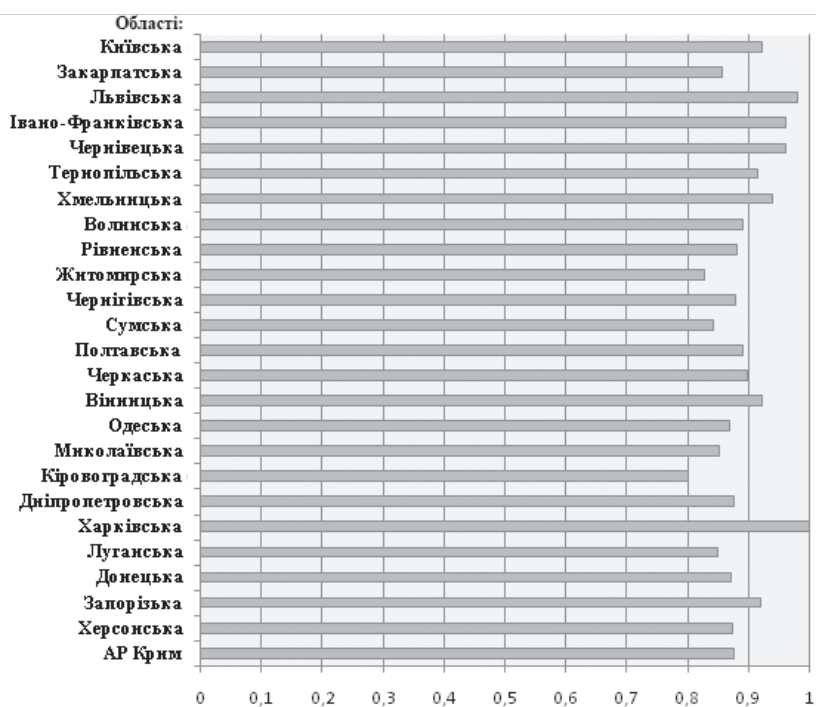
За регіональним аналізом сталого розвитку можна перекоонатися в тому, що між областями України немає надто великого

розриву за Індексом сталого розвитку. Найнижчі показники мають Кіровоградська, Житомирська та Закарпатська області, які вже тривалий час визнаються депресивними регіонами за соціально-економічними вимірами. Найбільш сталий розвиток показують Харківська область та західні регіони: Львівська, Івано-Франківська та Чернівецька області (рисунок).

Майже двадцятирічний досвід упровадження стратегічних засад сталого розвитку в Україні доводить, що за фактом у більшості сфер економічної діяльності не забезпечується системна єдність соціальної, екологічної і виробничої компонент. Такий стан свідчить про необхідність зосередження уваги саме на системних методологічних аспектах формування оновленого концепту національного господарювання. Розглядаючи саме сталий розвиток як оновлений концепт національного господарювання, зазначимо, що він має забезпечувати оптимальне використання наявних ресурсів за рахунок

модернізації економічної діяльності в умовах глобальних викликів і кризових загроз. Сприятливі раціоналізації господарської системи покликаний саме ринковий механізм з розвиненою фінансовою складовою, що найбільшою мірою відповідає реалізації принципу порівняльних переваг у розподілі ресурсів та розміщенні виробництва і передбачає перехід до нової системи соціально-економічних відносин. Сутнісними ознаками таких відносин є забезпечення сталості розвитку складних територіальних соціо-еколого-економічних систем через високоєфективну капіталізацію їх природних, людських та виробничих складових стратегічного ресурсного потенціалу.

Реальним планом, який є яскравим прикладом перебудови економіки, орієнтованою на модель сталого розвитку, стратегічне планування Європейського Союзу, Європейська Комісія навесні 2010 року розпочала розробку нової стратегії сталого зростання та забезпечення робочими місцями. Її метою є виве-

Індекс сталого розвитку регіонів України за 2011–2012 рр. [4]

дення Європи з кризи і підготувати економіку ЄС до трьох основних довгострокових викликів: стале зростання, ресурсозбереження та старіння населення. Стратегія отримала назву “Європа–2020” і покликана замінити Лісабонський договір 2000 р. [5]. За наріжний камінь посилення конкурентоспроможності європейської економіки прийнято процес залучення інновацій та “зелене” зростання. Стратегія “Європа–2020” встановлює три взаємопов’язані та взаємопосилюючі пріоритети: I) розумне зростання – розвиток економіки, що базується на більш ефективних інвестиціях в освіту, дослідження та інновації як ключові елементи конкурентоспроможності; II) стале зростання – розвиток ресурсозаощадливої, низьковуглецевої та конкурентної економіки; III) інклюзивне зростання – сприяння розвитку соціально зорієнтованої і територіально єдиної економіки з високим показником зайнятості та зниженням рівня бідності.

Згідно з новою стратегією, кожна країна-член Євросоюзу має розробити національні політики для досягнення п’яти загальноєвропейських цілей: 1) зростання рівня зайнятості населення віком 20–64 років з існуючих 65 до 75 %; 2) підвищення рівня інвестицій у науково-дослідницьку сферу до 3 % ВВП ЄС; 3) досягнення мети “20/20/20”: скорочення до 2020 року викидів парникових газів на 20 %, збільшення частки відновних джерел енергії до 20 % від загального споживання електроенергії та 20%-ве підвищення енергоефективності; 4) зниження рівня незакінченої шкільної освіти з 15 до 10 %, отримання вищої освіти не менше 40 % населення віком від 30 до 34 років; 5) зменшення кількості європейців, що живуть за межею бідності, на 25 %, з існуючих 80 до 20 млн [4].

Значний внесок мають зробити країни з перехідною економікою. Із зростанням рівня досвіду вони почнуть відігравати дедалі важливішу роль у процесі розробки міжнародної політики у цій сфері. Тому є сенс надалі поширювати та пропагувати ідеологію розвитку “зеленої” економіки як основної парадигми трансформації суспільних зрушень у сфері природокористування.

ЄС підвищуватиме рівень сталого розвитку за рахунок двох основних ініціатив:

1. *Ресурсозберігаюча Європа.* Для підтримки переходу до ресурсозберігаючої, низьковуглецевої економіки економічне зростання повинно бути відокремлене від використання ресурсів та енергії за рахунок скорочення викидів CO₂; сприяння підвищенню енергетичної безпеки та зниження ресурсоемності товарів і послуг.

2. *Промислова політики епохи глобалізації.* ЄС потрібна промислова політика, яка буде підтримувати підприємництво, особливо малий бізнес, оскільки воно реагує на глобалізацію, економічні кризи та перехід до низьковуглецевої економіки. Підтримка має здійснюватися за рахунок, по-перше, підтримки підприємництва – зробити європейський бізнес здатним до пристосувань та більш конкурентоспроможним; по-друге, охоплення всіх складових все більш інтернаціонального ланцюжка створення вартості – від доступу до сировини до післяпродажного обслуговування.

Отже, Європейські країни чітко зорієнтовані на модель саме сталого розвитку. Якщо для слабозвинених країн та країн з перехідною економікою стале ресурсозберігаюче зростання іноді асоціюється з розкішшю, переважна частина населення країни бідне, уряд передусім шукатиме шляхи вирішення нагальних проблем будь-якою ціною. У таких умовах немає необхідного базису до переходу до екологічно чистого виробництва через брак фінансування та відсутність матеріальної і інтелектуальної бази. Тому саме Європа на даному етапі повинна бути прикладом для наслідування та носієм нових ідей. Європа завжди була лідером науково-технічного та промислового розвитку, тепер вона в числі перших переорієнтовується на новий уклад. І очевидним є те, що майбутнє за новими, екологічно чистими технологіями. Вкладаючи кошти в розробку і впровадження саме таких технологій, Європа вже зараз забезпечує собі стабільне майбутнє. Але сталий розвиток для отримання бажаного ефекту має носити глобальний характер, тому і важливим фактором має бути допомога з боку країн-лідерів слабозвиненим країнам. І Європа активно опікується цим питанням.

Висновки

Світова екологічна ситуація вкрай катастрофічна і потребує негайних дій з боку політиків, підприємців і всіх мешканців Землі. Не менш важливим питанням є розрив між багатими націями та бідними, соціальна нерівність та несправедливість. Для вирішення цих питань була розроблена концепція сталого розвитку, але втілюється вона поки не досить ефективно. Деякі країни вже прийняли модель сталого розвитку як національну модель. Наприклад, скандинавські країни, Австралія, Нова Зеландія, Японія мають показові місця в рейтингах з дослідження сталого розвитку. Однак досі не спостерігається глобальної тенденції руху світової спільноти до збалансованого розвитку майбутнього.

В останні роки світ перебував в економічній кризі, тому головною метою всіх держав був якнайшвидший підйом економіки країн. І знову екологічні та соціальні питання відійшли на задній план. Поки що екологічні виплати здійснюються за залишковим принципом. В Україні з року в рік не вистачає грошей в бюджеті, тому залишку взагалі немає. Для зміни такої ситуації потрібно ввести в дію відповідні закони,

які забезпечували б надходження грошей на відновлення забруднених територій та впровадження новітніх технологій, що дозволило б оптимізувати використання природних ресурсів та зменшити кількість шкідливих відходів. Звичайно, це зменшить ВВП, але згодом стане зрозуміло, що це, навпаки, є економією витрат, які в протилежному разі будуть витрачені на відновлення екосистем. Тому краще попередити страшні наслідки забруднень, ніж потім намагатись їх ліквідувати.

Нова модель економіки розроблена, потрібно вводити її в дію. Концепцію сталого розвитку повинні підтримати всі країни, адже екологічні проблеми не мають кордонів. Якщо хоча б деякі країни будуть думати лише про досягнення максимальних фінансових прибутків, незважаючи на збитки, які при цьому припадають на навколишнє середовище та на населення, яке відсторонено від розподілу цього прибутку, то сталого розвитку у його чистому вигляді не буде досягнуто ніколи. Тому особливо важливою є міжнародна співпраця та спільна координація діяльності на шляху до збалансованого розвитку цивілізації.

Бібліографія

1. Backstrand K. Organisational challenges to sustainable development / K. Backstrand, P. Soderholm // Environmental politics. – 1996. – Vol. 5. – № 2.
2. Офіційний веб-сайт ООН “Показники досягнення цілей в області розвитку, сформульованих в Декларації тисячоліття”. [Електронне видання]. – Режим доступу до журналу: <http://mdgs.un.org>
3. Програма розвитку ООН в Україні. [Електронне видання]. – Режим доступу до журналу : <http://www.undp.org.ua>
4. Світовий центр даних з геоінформатики та сталого розвитку (СЦД-Україна) [електронне видання]. – Режим доступу до журналу: <http://wcd.org.ua>
5. Europe 2020 – Official EU Site [електронне видання]. – Режим доступу до журналу: http://ec.europa.eu/europe2020/index_en.htm
6. Трофимова В.В. Концепція сталого розвитку як основа постіндустріальних моделей розвитку / В.В. Трофимова // Інвестиції: практика та досвід. – 2010. – № 8. – С. 33–37.

Рецензент – доктор економічних наук,
професор **К.Т. Кривенко**